

A KONFLIKTUSOKRÓL

HÓDI SÁNDOR

A primitív emberi gondolkozás egyik legjellemzőbb ismérve, hogy a dolgok fölötti uralmának tekinti a dolgok megnevezésének képességét. Ez az „archaikus” jelenség nemcsak a köznapi tudattól nem idegen, de még a tudományos gondolkodás sem mentes tőle teljesen.

Önmagában véve azáltal, hogy nagyjából általában megismerkedünk a szavak jelentésvilágával, társadalmi létfeltételeink és természeti meghatározottságainak csak részben, elnagyolt összefüggéseikben válnak ismertté számunkra. Részben azért, mert a nyelvben objektivált általános ismeretek elsajátítása által létviszonyaink számos mozzanatának nem alakul ki feltétlenül gondolati tükörképe bennünk, másrészt meg mert, bár névleg sok mindent ismerünk, sok mindenről tudunk, ezek a fogalmainkban kicsapódó ismeretek, illetve a bennük rögzített tudás csak meglehetősen laza szállal — sőt, gyakran illuzórikus vonásokkal — kapcsolódnak emberi életünk objektív alapjához.

A mindennapi élet során ez mégsem jelent különösebb problémát. A dolgok összefüggései, a jelenségek egymásutánjának belső logikája a mindennapi ismétlődés alapján beidegződéssé, automatizmussá válhat anélkül, hogy tudatosítanánk ezeknek az összefüggéseknek, az „élet természetes logikájának” létbeli alapját. Így, bár ha a köznapi tudat, a dolgok és a jelenségek mélyén rejlő összefüggéseket ezek megnevezésében, szóbeli jelölésében fogalmilag közvetlenül nem is rögzíti, éppen a mindennapi ismétlődés — a beidegződés, automatizmus — alapján a bennük tárgyiasult társadalmi-emberi tartalmat legfontosabb gyakorlati vonatkozásaiban mégis felismeri. Ez a felismerés viszont elég is ahhoz, hogy az ember — különösebb elméleti tisztánlátás nélkül is — eredményesen végezhesse mindennapi teendőit, vagyis hogy életviszonyai konkrét adottságaihoz egzisztenciája fenntartása szempontjából többé-kevésbé értelmesen viszonyulhasson.

A tudományos gondolkozás a köznapitól viszont éppen ebben tér el: túl kell lépnie a szavak által jelölt világ közvetlen beidegződésének szintjén, a mindennapok megszokottsága által rögzített asszociációk kitapo-

sott ösvényén, s a dolgok, jelenségek mélyén éppen azokat az összefüggéseket kell felismernie és fogalmi absztrakciókba rendeznie, amelyek az élet hétköznapi, „természetes rendjét” megalapozzák és konkretizálják. Ilyen értelemben azonban a tudomány sem áll mindenkor hivatása magaslatán. Nem egy jelenséggörrel kapcsolatban használ olyan fogalmakat, amelyek kulcsszerepük ellenére sem tárják fel, hogy társadalmi létviszonyaink minő sajátosságainak, miféle mozzanatainak absztrakcióiként — szellemi elvonatkoztatásaként — is funkcionálnak.

Igy van ez például a modern lélektan egyik kulcsfogalmával, a konfliktussal is.

Általános, köznapi értelmében a konfliktus rendszerint súlyos bonyodalomakkal járó összeütközést, összetűzést, küzdelmet, viszályt jelent. Nem korlátozódik csak a személyi ellenségeskedésre, konfliktusba keveredhetnek egymással társadalmi rétegek, osztályok, nagyobb közösségek, nemzetek s államok is.

A lélektan avval a megszorítással használja ezt a fogalmat, hogy az egyén személyi belső világában lezajló ellentétes érzelmek, szembenálló indítékok küzdelmét, egymást kizáró erkölcsi normák harcát érti alatta. De hogy voltaképpen mi is áll az ellentétes érzelmek, a szembenálló belső indítékok, az egymást kizáró erkölcsi normák harca mögött, arra vonatkozóan a személyiség-lélektan éppolyan önkényes találgatásokkal válaszolhat, mint amilyen tanácstalan a társadalom-lélektan a különböző egyének vagy a különböző szintű közösségi összetűzések — társadalmi osztályok, nemzetek, államok között váratlanul kirobbanó vagy folyamatosan élesedő viszálykodás — okaira vonatkozóan. Illetve okok ezrefélék is kínálkoznak, s mint ahogy a történelem során aligha volt konfliktus, amely valamiképpen ne lett volna egyszersmind „megokolva”, okot az emberek „természeti sajátosságaiban”, „személyi szükségleteiben”, „gondolkodásbeli különbözőségeiben”, „jellembeli eltéréseiben” a személyiség- és társadalom-lélektan is talál annyit, amennyit akar. S voltaképpen az is baj, hogy a szituatív értelmezés, a felszínes összefüggés vagy éppen a magyarázó elmélet kívánta előfeltevéis lehetősége úgyszólván parttalanná szélesíti az emberi konfliktusok végső összefüggéseinek — lényegi mibenlétének — hátterét. Az sem kizárt, hogy a tudományos gondolkodás elméleti-ideologikus célja éppen ez: az ember „természeti sajátosságaira”, „személyi szükségleteire”, „gondolkodásbeli különbözőségeire”, „jellembeli eltéréseire” stb. való hivatkozásokban, mint titkaikat fel nem táró absztrakciókban, a probléma továbbmenőleg már megfoghatatlanná válik. Az idealizmus jól ismert manővere ez: az emberek „természetének” elvont fikciója, illetve tisztázatlan absztrakciók mögé rejteni a társadalmi együttélés sajátosságaiból fakadó anyagi érdekellentéteket.

Tulajdonképpen csak a marxista emberfelfogás előretörésével — a társadalomtudományokban való meghonosodásával — vetődött fel a pszichológiában is a kérdés: mi is áll az emberek eltérő természete, törek-

vése, gondolkodásbeli különbsége, erkölcsi normarendszere, személyes érzelemvilága, sajátos magatartása, felfogása stb. mögött? Jelzett személyiségjegyeink miféle pszichés reflexiók fogalmi absztrakciói voltaképpen; társadalmi együttélési viszonyaink milyen jellegzetességeinek és minő sajátosságainak szubjektívációi is ezek bennünk?

Mondhatnánk, a pszichológia csak most jutott el a konfliktusok konfliktusos hátterének felismeréséhez. Jelezve ezt a fordulatot, heves vita robbant ki az *European Journal of Social Psychology* hasábjain, amely méltó visszhangra talált a magyar szociálpszichológusok körében is, elsősorban Erős Ferenc és Garai László a *Világosságban* közölt tanulmányai-ban. A Morton Deutsch és Michel Plon között dúló vita hátterében Erős elsősorban a (társadalom)-lélektan szerepét és tudományos lehetőségeit keresi, míg Garai a konfliktusok társadalom- és személyiségpszichológiai megragadására tesz kísérletet. Kérdésfeltevésünkkel ez utóbbi tanulmány* gondolati törekvése szeretnénk reflektálni.

Deutsch még „gyanútlanul” az egyes ember személyes magatartásának „adottságaiból” indul ki, ekként a konfliktusokat is az étellel szükség-szerűen vele járó kísérőjelenségnek tekinti. Fő problémája az, hogyan alakul tovább a konfliktus, ha a szemben álló két fél mellett fellép egy harmadik személy (vagy körülmény) is, amellyel szemben a konfliktusban álló két félnek közös érdeke van. Deutsch szerint, ebben a helyzetben a konfliktusban álló felek döntés elé kerülnek, amelynek során (a) a partnerek felismerik közös érdekelttségükben az új ellenfelet és egyéni törekvéseik mérséklésével csökkentik e harmadik fél esélyeit, vagy pedig (b) egymás rovására fokozhatják saját törekvéseiket, ennek eredményeként viszont a közös ellenfél fog tényleges előnyökre szert tenni. Deutsch úgy véli, hogy mivel úgyszólván minden konfliktushelyzetben fellelhető a szemben álló felek közös érdekelttségét veszélyeztető harmadik tényező, a fő kérdés ez: mi határozza meg, hogy adott esetben melyik stratégia — az „a” vagy a „b” — érvényesül döntéseinkben? Deutsch szerint ez a gyanakvás, illetve a bizalom függvénye. Amennyiben a partnerek bizalmatlanok egymással szemben, úgy kölcsönösen egymás rovására törek-szenek, ezzel együtt azonban sajátos lehetőségeiket is csökkentik a harmadik személlyel szemben. Más szóval, az önös érdek merev érvénye-sítése a látókör periferiáján túlra helyezi a közös cselekvési stratégiában rejlő lehetőségeket. Deutsch, ezen elképzelések alapján, a szociálpszichológia nagy lehetőségeit éppen abban látja, hogy eredményesen befolyásolhatja a konfliktusok mindenkori kimenetelét, hozzásegítve a feleket, hogy a kölcsönös gyanakvástól eljussanak a kölcsönös bizalomig. Így a szociálpszichológia közreműködésétől és áldásos szerepétől függene természetesen annak a konfliktussorozatnak a mindenkori kimenetele is, amely a munkások és a tőkések közt feszül.

* Garai László: *A konfliktusról*, *Világosság*, 1978/3.

A Deutschsral konfliktusba keveredő Plon a konkrét empirikus egyénektől függetlenül adott társadalmi érdekellentétekre vezeti vissza a konfliktusok hátterét. Véleménye szerint az eltérő társadalmi helyzetű és meghatározottságú személyek közötti konfliktus nem oldható fel közvetlenül a mindennapi személyes döntések szintjén, mivel az alapjául szolgáló érdekellentét az egyénektől független történelmi folyamat szintjén, az anyagi elosztási viszonyok intézményrendszerében áll fenn. A bizalmatlanság gesztusa sem egyéb sok esetben, mint az így tudatosuló érdekellentét. Az anyagi elosztási viszonyok megváltoztatása nélkül tehát az egyének közötti kompromisszum nem eredményezheti ténylegesen a konfliktusok megszüntetését. Nem eredményezheti, mert — mondja Plon —, a konfliktus valójában a társadalmi struktúra különböző helyei között áll fenn, azon szerephelyzetek között, amelyek érdekellentéteit maga a társadalmi struktúra rögzíti. Az egyének — munkások vagy tőkésék „formájában” — csak mintegy betöltik, megszemélyesítik ezeket a szerephelyzeteket. S miközben társadalmi tevékenységünk során a szerephelyzetünkben objektivált érdekellentétek meghatározott személyi viszonyokká válnak bennünk, egyúttal átélt konfliktusok formájában is manifesztálódnak. Ennek értelmében, Plon elutasítja a szociálpszichológiát mint a társadalmi együttélési viszonyok hatékony javításának eszközét.

Ismertetve a vita alapját, Garai helyesen állapítja meg, hogy Deutsch és Plon álláspontjai, bár azonos kérdésre adott ellentétes válaszok, mégsem úgy ellentétei egymásnak, hogy tételeik minden vonatkozásban ki is zárnák egymást. Bárha Deutsch nem tud beépíteni gondolatrendszerébe semmilyen felismerést az egyénekkal szemben önállósult, élethelyzetüket meghatározó osztályról, társadalmi szerephelyzetben objektíve adott anyagi viszonyú meghatározottságról, s bárha Plon gondolatrendszerében sem kap helyet az a felismerés, hogy mindenkori konkrét egyének szerveződnek osztállyá, hogy tehát az intézményekben objektivált társadalmiság nem létezhet függetlenül az empirikus egyének magatartásától és cselekvési stratégiájától, nagyjából a két elmélet inkább kiegészíti, mintsem kizárja egymást. „Ha abból indulunk ki, hogy adva van a kisajátítható tárgyaknak (termelési eszközöknek) egy véges mennyisége, és az egyének között harc folyik azért, hogy ebből melyiküknek jusson, akkor be kell látni, hogy ezt a harcot az egyének mint egyének folytatják... Ebben a vonatkozásban semmiképpen sem állítható, hogy az egyének e harc folytatásával kapcsolatos életfeltételeiket eleve elrendelten készen találják, mint az osztály által kijelölt élethelyzetet, hiszen élethelyzetét ki-ki számára a harc mindenkori szakaszának kimenetele dönti csak el”, írja Garai, s az igazságnak ez az oldala nyilvánvalóan Deutsch konfliktus-elméletével csengene össze. Ha viszont abból indulunk ki, „hogy az egyének egy csoportja mint osztály eleve elrendelten rögzítve van a termelési eszközökhöz mint életfeltételekhez, s a többiek mint osztály ugyanígy vannak rögzítve a maguk életfeltételeihez, amely számukra a termelési

eszközök hiánya”, akkor az igazság Plon álláspontjával mutatna a másik oldalon összhangot, ha nem egyazon valóságbeli összefüggés különböző vonatkozásairól lenne szó. S ha ez az összefüggés — Garai kifejezésével élve — „tárgyszint és metaszint vonatkozásában” nem lenne egyszerre érvényes. Végeredményben azonban ugyanazon társadalmi viszonyokról van szó: csak az egyik esetben az empirikus egyének szubjektív személyi viszonyai, és a személyiségbe épített szubjektívációk formájában, a másik esetben intézményekhez kötődő anyagi és szellemi objektívációk alakjában.

Garai nem e viszonyok egymásbarendezettségének kibontása irányában lép tovább. Bár hangsúlyozza, hogy a konfliktusok igazi természetének megértéséhez a tulajdonviszonyok struktúrájának vizsgálatából kell kiindulni, ő maga e viszonyok „paradigmatikus értelmezésétől” reméli a konfliktusok titkainak megfejtését. Hogy egész pontosan mit is ért a tulajdonviszonyok struktúrájának „paradigmatikus értelmezésén”, azt nehéz lenne egyértelműen körvonalazni. A „tárgyszint és metaszint” összefüggéseinek logikai-filozófiai vizsgálatára vonatkozó utalásaiból azonban úgy tűnik, hogy a társadalmi együttélési viszonyok olyan megnyilvánulásaiban szeretné a konfliktus lényegét „tetten érni”, amelyek logikai paradoxont tartalmaznak. A gyökereket az osztályviszonyok belső ellentmondásából eredezteti, azon meg gondolásból, hogy „tárgyszinten két osztály szembenállását a tulajdonviszonyok határozzák meg, amelyeknek pólusait foglalják el — metaszinten pedig szembenállásuk olyan politikai, illetve ideológiai viszonyokat határoz meg, amelynek egyik pólusán a fennálló tulajdonviszonyokat rögzítik, a másik oldalán pedig felforgatják”. Ennek az elvont antagonizmusnak a konkretizálása végett a társadalmi viszonyok intézményesített formáiban olyan szerephelyzeteket keres — és talál —, amelyek kétségtelenül tartalmazzák ezt a logikai belső ellentmondást. Így például az orvosnak — szerephelyzeténél fogva — mindent el kell követnie ahhoz, hogy betegek megszűnjenek betegek lenni. Társadalmi szerephelyzetét azonban a potenciális betegek teszik szilárdná: következképp tevékenységével saját létfeltételeinek megszüntetésén kell, hogy fáradozzék. Ugyanez a paradoxon a legkülönbözőbb szerep-relációkban is jelen lehet. A „mester és tanítvány” viszonyában is, ahol is a konfliktus lényege abban van, hogy a mesternek, ahhoz, hogy mester legyen, tanítványra van szüksége, de mint mesternek egyszersmind azon kell lennie, hogy tanítványa mielőbb megszűnjék tanítvány lenni. A mester is — minél eredményesebben látja el feladatát, annál inkább — saját szerephelyzetének megszüntetésén fáradozik. Garai az „igazi” konfliktusokat a különböző szerepviszonyok ilyen belső kategorikus paradoxonai-ban látja, s szerinte ezek a szerepviszonyok kölcsönözhetnek a konfliktusoknak tragikus hátteret. Ezzel szemben a köznyelv tragikusnak nevezett eseményeiről, mint amilyen a végzetes kimenetelű baleset, gyilkossággal végződő féltékenység, öngyilkosságba fulladó családi viszály stb.

másként vélekedik. Ezek, úgymond nem tartalmazzák „az esztétikai érvényű tragikumhoz” feltétlenül szükséges konfliktust, mint elégséges feltételt. Azon egyszerű oknál fogva, hogy a viszálykodást, a küzdelmet, az erkölcsi-szociális normák ütközését Garai nem tartja konfliktusos természetűnek.

Véleményével aligha lehet egyetértünk. Meg kell azonban jegyezni: nagyon nehéz lenne pontosan eldönteni, hogy a „tulajdonviszonyok paradigmája szerint történő analízis” természetszerű következményével, avagy Garai saját elméleti következetlenségével állunk-e szemben. Okunk van gondolni erre is, arra is, hiszen szerzői okfejtése olyannyira absztrakt, hogy törekvésének motívumait és ennek kifejtését nem lehet elégszer egymásra vonatkoztatni.

Törekvésére mindenestre jellemző a logikai ellentmondást tartalmazó társadalmi szerephelyzetek paradoxális jellegének elméleti igényű túlfeszítése. Vagyis a konfliktusok lényegére vonatkozóan Garai azokból a specifikus szerephelyzetekből igyekszik általános magyarázó elvet találni, amelyekben fogalmi absztrakcióink szintjén a formális-logikai ellentmondás egyértelműen tettenérhető. Más szóval, a konfliktusokat így akaratalanul is fogalmi absztrakcióink formális-logikai „játékához” köti, s nem az absztrakciók jelölte anyagi viszonyok tényleges tartalmi ellentmondásából eredeztetni. A konfliktushelyzetek így mindennapi gyakorlati valóságunk általános sajátossága helyett együttélésünk afféle kuriózumaivá lesznek.

Ugyanakkor nem állítható az sem, hogy bizonyos belső logikai ellentmondást — persze, kellő mélységű ismeretekkel — minden konfliktus mélyén fel nem fedezhetnénk. Ebben az értelemben viszont indokolatlan a konfliktusokat a paradox társadalmi szerephelyzetekre korlátozni.

Garai helyénvalóan hívja fel a figyelmet Marx és Engels társadalomfilozófiájának arra a sokat vitott — „vagy éppen hallgatólagosan megkerült” — tételére, amely szerint a társadalmi viszonyok összességének alapját a termelési viszonyok képezik. Következésképp nincs az a társadalmi jelenség, amely a maga sajátos módján a tulajdonviszonyok adott struktúráját ne tükrözné, A konfliktusokkal sincs ez másként. És Garainak — akitől egyébként nem idegen ez a szemlélet —, fel kellene ismer-nie, hogy a termelési és anyagi elosztási viszonyokban jelenlevő érdek-ellentét (túl a nyílt ellentmondást tartalmazó társadalmi szerephelyzete-ken) hogyan itatja át a társadalom felépítményének egészét, az intézményes keretek közé szorított lét minden pórúsát: mindennapi érintkezési formáinkat éppúgy, mint az anyagi és szellemi objektivációk társadalmi, emberi tartalmát. Ezek, a társadalmi érintkezési formáinkban feszülő, illetve az anyagi és szellemi objektivációinkban rögzített érdek-ellentétek, az individuális lét szintjén — munkavégzés, személyes kapcsolatok, szociális-erkölcsi normák, ismeretkör stb. formájában — mint társadalmi ellentmondásokat magukban hordozó (tartalmazó) személyes

viszonyulások válnak sajátunkká. Elsajátításuk során, vagyis képességeink, gondolkodásunk, etikai magatartásunk belső „kimunkálása” közben a konfliktusok sorozata éppannyira megkerülhetetlen, mint amilyen megkerülhetetlen a személyi magatartásunkban, gondolkodásformánkban, erkölcsi normatíváinkban hordozott érdekviszony összeütközése mások személyi magatartásában, gondolkodásformájában, erkölcsi normatíváiban érvényesülő érdekeltiségekkel, társadalmi érintkezésünk során.

Mivel a konfliktusok voltaképpen nem egyebek, mint a társadalmi érdekellentéteknek — bonyolult áttételekkel közvetített — szubjektív polarizációi bennünk, Garaival szemben mi sokkal inkább a hétköznapok konkrét összetűzéseiben tartjuk megragadhatónak „valódi természetüket”, mintsem a kifejezett paradox szerephelyzetek végül is spekulatív szituációiban. Éppen ezért, nemcsak a gyilkosságig feszített féltékenység, vagy az öngyilkosságba fúló kétségbeesés, de a legbanálisabb „mosogatási-ház-tartási vita” is, a maga konkrétságában, tartalmazza a konfliktus lényegi sajátosságait, társadalmi kritériumait. Csak tudnunk kell ezt felismerni. Maradva a banális példánál: a „mosogatási vitában”, illetve a mögöttes személyi viszályban, a nemek intézményesített viszonyának — más szóval: lefojtott érdekellentétének — történelmi párharc feszül. Személyiség- és szociálpszichológusnak e párharc aktuális csatározásaiban a lefojtott lényegi problémára, a létalapjainkban adott érdekellentét artikulálására kell tudnia odafigyelni. Ilyen értelemben célszerű és szükség-szerű is a pszichológiának a konfliktusokkal foglalkozni, — ha konkrét szituációk kapcsán segít ezek létbeli alapját megfogalmazni és tudatosítani.

Bogdanka Poznanović: *Signalne vatre* (Jeltüzek), Újvidék, 1974